

יתום; יתומים. מי שמתו אביו או אמו, ואינו יכול לעסוק בענייניו בעצמו.

הפרקים:

א. האיסור לענותו;

ב. הטיפול בהם ובנכסיהם;

ג. בדיני ממונות;

ד. באיסורים.

היתום, נתפרש בתורה שאסור לענותו, שנאמר: כל אלמנה ויתום לא תענון¹, וכן נאמר בו בתורה לאו מיוחד על הטיית הדין: לא תטה משפט גר יתום², וכן נמנה היתום בכמה מקומות בתורה בין אלו שנותנים להם **מתנות-עניים**³, אבל אין הכתוב מדבר בכל יתום, אלא ביתום עני⁴, ואף שאר עניים, שאינם יתומים, נותנים להם מתנות עניים⁵. בתלמוד יש שבא הלשון "יתומים" במשמעות של יורשים, ובכלל לשון זה כל היורשים, זכרים ונקיבות, קטנים וגדולים⁶, ויש שבא לשון זה במשמעות של קטנים - אף על פי שיש להם אב ואם - שיש להם ממון משלהם⁷. הערך שלפנינו דן ביתומים קטנים, או אף בגדולים, כשעדיין אינם יכולים לעסוק בענייניהם בעצמם כשאר כל הגדולים⁸.

על האיסור לענות את היתום, עי' להלן: האיסור לענותו; על החיוב המוטל על בית דין לטפל ביתומים ולדאוג לענייניהם, מפני ש"בית-דין" הם אביהם של יתומים⁹, ועל הדברים שבית דין או **אפוטרופוס*** עושים בנכסיהם של היתומים, ועל חיוב היתומים להשתתף עם הציבור בממונם, עי' להלן: הטיפול בהם ובנכסיהם; על ההבדלים בדין בין היתומים לבין שאר האנשים בדיני ממונות - אם מפני שבית דין אביהם של יתומים הם, או מפני שחכמים האלימו את כוחם של היתומים יותר משאר אדם, כגון לענין קנין **בכסף*** ולענין דין **בר-מצרא*** - עי' להלן: בדיני ממונות; על ההבדלים בדין שבינם לבין שאר האנשים באיסורים שגזרו חכמים - שהקילו ביתומים לענין מכירת **מעשר-בהמה*** בעל מום לאחר שנשחט, ולענין **אבק*** **רבית*** - עי' להלן: באיסורים¹⁰. על דיני היתומים בממון של אביהם, מחמת חובותיו של האב וזכויותיו, ע"ע **יורש (א)**¹¹.

א. **האיסור לענותו.** אסור לענות את היתום, שנאמר: כל אלמנה ויתום לא תענון¹², אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט בכלל אזהרה זו¹³, ולא יענה אותם לא בדיבור ולא במעשה¹⁴, ויש מפרשי התורה הראשונים שכתבו שאף הרואה אדם שהוא מענה יתום, גם הוא ייחשב מענה, אם אינו עוזר לו ליתום¹⁵, וכתבו ראשונים שחייב אדם להיזהר ביתומים, מפני שנפשם שפלה היא למאד ורוחם נמוכה¹⁶, והם תשושי כח, שאין להם מי שיטעון את טענותם בכל נפש, כמו שהיה אביהם עושה אילו היה קיים¹⁷, והיאך נוהגים עמהם, לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא ינהג בהם אלא מנהג כבוד¹⁸, ויתעסק עמם וייתחס אליהם באופן הטוב ביותר¹⁹, ולא יכאיב גופם בעבודה ולבם בדברים קשים,

ויחוס על ממונם יותר ממה שחס על הממון של עצמו²⁰, וכל המקניטם או מכעיסם או הכאיב לבם, או רדה בהם או איבד את ממונם, הרי זה עובר בלא תעשה, וכל שכן המכה אותם או המקללם²¹. ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאין כוונת הכתוב הזה לצוות לחוס על היתום ולנהוג בו בחמלה, אלא להזהיר על אונאת-ממון* ואונאת-דברים* של יתום ואלמנה, שאלו אסורים אף בשאר ישראל²², והזהיר הכתוב ביתום ואלמנה ביחוד, לעבור עליהם בשני לאווים²³.

עינוי יתום האסור, אינו אלא כשמענה אותו לצורך עצמו, אבל אם עינה אותו הרב כדי ללמדו תורה או אומנות, הרי זה מותר²⁴, וכן מותר לענות יתומים כדי להוליכם בדרך ישרה, ואף על פי כן לא ינהג בהם מנהג כל אדם, אלא ינהלם בנחת וברחמים גדולים וכבוד²⁵, כי ה' יריב ריבם²⁶.

היתום האמור בכתוב: כל אלמנה ויתום לא תענון וגו', הוא אחד יתום מאב ואחד יתום מאם²⁷, ועד אימתי הוא נקרא יתום, עד שלא יהיה צריך לגדול להיסמך עליו ולאמנו ולהיטפל בו, אלא יהיה עושה כל צרכיו לעצמו כשאר כל הגדולים²⁸. יש מן האחרונים שכתבו שלאחר עשרים שנה אינו קרוי יתום - אפילו אם אינו חריף²⁹ - שהרי מזמן זה הוא מוכר את הקרקעות שירש מאביו³⁰. יתומה נשואה, יש מן האחרונים שכתבו שכיון שכל צרכיה על בעלה הם, אינה בכלל יתומה³¹. יתומים שהיו בעלי ממון, אף הם בכלל האיסור, ואפילו הם יתומי של מלך³². קטן שנתגייר עם אביו, מצדדים אחרונים לומר שאינו חשוב יתום, שאף על פי שהוא כקטן שנולד עכשיו ללא אב ואם, שאינו מתייחס אחר אביו, ואביו אינו חשוב אביו לכל דיני התורה³³, אין הוא תש כח, שהרי אביו עומד עבורו ומטפל בו כאב³⁴, וכן הנולד לעבד ושפחה, או הנולד לישראל מן השפחה, או עבד שהוליד מבת ישראל, אף על פי שכל אלו אינם מתייחסים אחר אביהם³⁵, כיון שעל פי הטבע אביו הוא ורחמיו עליו, אין זה חשוב יתום³⁶. ויש שנראה מדבריהם שכל גר קטן בכלל יתום הוא³⁷.

איסור העינוי הזה, הנאמר בכתוב "כל אלמנה ויתום לא תענון", נחלקו בו תנאים במכילתא: אין לי אלא אלמנה ויתום - שאסור לענותם - שאר כל אדם מנין, תלמוד לומר "לא תענון", דברי ר' ישמעאל³⁸, ולמה נאמר "אלמנה ויתום", שהקדוש ברוך הוא ממנהר להיפרע על ידי אלמנה ויתום יותר משאר כל אדם³⁹, שאלו אין להם לפני מי לקבול אלא לפני הקדוש ברוך הוא⁴⁰. רבי עקיבא אומר שאלמנה ויתום שדרכם להיענות, בהם דיבר הכתוב⁴¹. להלכה יש מן הראשונים שכתבו שאיסור "לא תענון" הוא דוקא באלמנה ויתום⁴², וביארו אחרונים שלדעתם סובר כך ר' עקיבא, והלכה כדבריו⁴³. ויש מן הראשונים שכתבו שאלמנה ויתום לאו דוקא, והוא הדין לכל אדם, אלא שדיבר הכתוב בהווה, שהם תשושי כח, ודבר מצוי הוא לענותם⁴⁴, ונחלקו אחרונים בבאור דעתם: יש שכתבו שלדעתם הלכה כר' ישמעאל⁴⁵, ויש שכתבו שלדעתם האיסור הוא בכל אדם לדברי הכל, ולא נחלקו התנאים בדיון, אלא בדרשת הכתוב⁴⁶, שר' ישמעאל דורש כן מריבוי הכתוב, ור' עקיבא סובר שאין צריך לרבות זאת מן הכתוב, שלא מזכיר בכתוב אלמנה ויתום אלא מפני שדיבר הכתוב בהווה, במי שמצוי לענותם⁴⁷, ויש שכתבו שאף לדברי ראשונים אלו אין האיסור בכל אדם ממש, אלא באנשים עניים ואומללים, שהם סוברים

שלדעת ר' ישמעאל כל אדם בכלל האיסור, ור' עקיבא חולק וסובר שאין האיסור אלא בעניים ואומללים, שהדבר מצוי לענותם, כמו אלמנה ויתום, וכן הלכה⁴⁸.

האיסור לענות את היתום נמנה במנין המצוות⁴⁹. אם האיסור לענותו והאיסור לענות אלמנה נכללים הם בלאו אחד, או שהם שני לאוים נפרדים במנין המצוות, ע"ע **מנין המצוות**⁵⁰.

עונשם של המענים את היתום נתפרש בתורה: וחרה אפי' והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתמים⁵¹, ולא אלמנות ויתומים ממש, אלא נשיהם רוצות להינשא ובניהם רוצים לירד לנכסי אביהם, ואין מניחים אותם⁵², שאין יודעים אם מתו או נשבו⁵³, והיא מדה כנגד מדה, שבני המענים יהיו יתומים ולא ימצאו מרחם⁵⁴, ואמרו חכמים בחרון אף האמור בכתוב הזה, שהוא עצירת גשמים וגלות⁵⁵, וברית כרת להם ליתומים מי שאמר והיה העולם, שכל זמן שהם צועקים מחמס, הם נענים, שנאמר: כי אם צעק יצעק אלי, שמע אשמע צעקתו⁵⁶, ואפילו אין היתום צועק, הקדוש ברוך הוא שומעו, אלא שאם הוא צועק, הקדוש ברוך הוא ממחר להפרע מהמענהו⁵⁷. ונחלקו תנאים: יש דורשים מן הכתוב: אם ענה תענה⁵⁸, שאינו חייב עד שיענה וישנה⁵⁹, ויש סוברים שלא בא הכתוב אלא לחייב על כל עינוי ועינוי, ולעולם חייב הוא אפילו על עינוי אחד, שלכך נאמר: לא תענון⁶⁰. המענה את היתום אינו לוקה⁶¹ - אפילו אם עינהו במעשה, כגון שהיכהו - שהעינוי אינו דבר מסויים, שלעולם יוכל הרשע המענה לטעון, בשקר, שעינה את היתום מן הדין או שעינהו לטובתו, שמותר⁶², או שאינו לוקה מפני שעונשו בידי שמים של המענה מפורש בתורה⁶³, ואין בית דין של מטה מענישים על עבירה שנתפרש עונשה בידי שמים⁶⁴, או מפני שאפשר לעבור על לאו זה אף בלא מעשה, שהרי אפילו בדברים בלבד עובר עליו⁶⁵, וכל לאו שאפשר לעבור עליו בלי מעשה, אין לוקים עליו אפילו אם עבר עליו במעשה, לסוברים כן⁶⁶. וכתבו ראשונים שהמענה את היתום אינו מנוי בין **חיבי-מיתות-בידי-שמים**⁶⁷, לפי שהמיתה האמורה בו, אינה כמיתת בני אדם בידי שמים, אלא עונשו שייהרג בחרב אויב או שייספה במלחמה⁶⁸, ויש מן הראשונים שמנו את המענה יתום בין חיבי מיתות בידי שמים⁶⁹. ועוד כתבו שהדיינים שיש בידם להצילם מיד עושקיהם ויתום לא ישפטו, משפט מות להם⁷⁰.

המענה את היתום, יש מן האחרונים שמצדדים לומר שהוא נפסל **לעדות*** מן התורה - אף על פי שהעובר על לאו שאין לוקים עליו ושואין בו תשלומים, אינו נפסל לעדות, לסוברים כן⁷¹ - שאף על פי שאין לוקים על עבירה זו, עבירה חמורה היא, שעונשה מפורש בתורה, והוא חמור יותר ממלקות, והרי זה **כלאו-שניתן-לאזהרת-מיתת-בית-דין***, שאף על פי שאין לוקים עליו, העובר עליו פסול הוא לעדות מן התורה⁷².

ב. הטיפול בהם ובנכסיהם. **בית-דין*** הם "אביהם של יתומים"⁷³ קטנים, שאינם בני דעה⁷⁴, כלומר הם הממונים עליהם⁷⁵, וצריכים בית דין לדקדק שיימצאו היתומים במקום שבו יש את התיקון המועיל ביותר עבורם⁷⁶, ולא ייצאו לתרבות רעה⁷⁷, ואותה שאמרו שלעולם תימצא הבת אצל האם, בין שהיא

גרשה ובין שהיא אלמנה, והאב, או שאר הקרובים, במקום שאין אב, אינם יכולים לקחת את הבת מאמה כדי לגדלה במקום אחר⁷⁸, אין הדברים אמורים אלא בסתם, שזו תקנת הבת היא, להיות אצל האם, אבל אם יראה לבית דין שתקנת הבת היא להניחה במקום אחר, ולא אצל אמה, יש כח לבית דין לדאוג לתקנת הבת, ואין האם יכולה לכוף שתהא עמה⁷⁹, ויש מן האחרונים שכתבו שדוקא בבן יתום יש לבית דין להשתדל להניחו במקום ששם הוא תיקונו, אבל היתומה שמת אביה, אינם יכולים לקחתה מאמה ולהניחה במקום אחר, שאינם עדיפים מאביה אילו היה חי⁸⁰.

בית דין ממונים הם אף על ממונם של היתומים⁸¹, ויש להם לחזר אחר תועלתם וזכותם⁸², ולחוש להפסד נכסיהם⁸³, והדבר מוטל עליהם מדין שמירה, והוא כעין **השבת-אבדה**⁸⁴. וחייבים בית דין להעמיד ליתומים **אפוטרופוס*** כשר עד שיגדלו⁸⁵, ואין קרוביהם יכולים לעכב על בית דין את מי ימנו לאפוטרופוס, שהרי "בית דין אביהם של יתומים הם"⁸⁶. וכתבו ראשונים שלא אמרו למנות אפוטרופוס אלא להקל על בית דין, שאינם רוצים לפקח בעצמם על נכסי היתומים, אבל אם רצו בית דין לפקח בעצמם על הנכסים, אין לך אפוטרופוס יפה מהם⁸⁷, וכן כתבו ראשונים שאם היו ליתומים מעות, אין צריך למנות להם אפוטרופוס, אלא בית דין נותנים את המעות למי שיעסוק בהן⁸⁸, ויש מן הראשונים שכתבו שאף במעות מעמידים להם אפוטרופוס⁸⁹, והוא ישתדל לבקש אדם הראוי ליתן לו לעסוק בהן - על הראוי ליתן לו, ע"ע **אפוטרופוס**⁹⁰ - שהאפוטרופוס ישתדל יותר מבית דין⁹¹, וכתבו אחרונים שנראה שלדעתם יש להעמיד ליתומים אפוטרופוס בכל ענין⁹². ואף כשיש להם אפוטרופוס, כגון שמינה להם אביהם קודם שמת, מוטל על בית דין לשמור את ממונם⁹³, ואם נראה שהאפוטרופוס אינו נוהג כהוגן, אין לבית דין לומר שבו תלוי הקולר, אלא הם חייבים להשגיח שתהא ההנהגה עם נכסיהם בדרך היותר טובה וישרה⁹⁴, וכן יש שבית דין מסלקים את האפוטרופוס⁹⁵, ואפילו אם אינו מפסיד את נכסיהם, אלא שמצאו אדם שהוא יותר הגון ומשתדל יותר בממונם⁹⁶. ואף דברים שאין כח ביד האפוטרופסים לעשות בנכסיהם⁹⁷ - מפני שאין הדבר ברור שהיתומים צריכים לכך ושיש בו זכות עבורם⁹⁸ - יכולים לעשותם ברשות בית דין⁹⁹, כל שהוא לתועלת היתומים¹⁰⁰, ואין בית דין נותנים רשות לאפוטרופוס אלא לפי שעה, אבל אין להם ליתן לאפוטרופוס רשות לעשות מה שרצה, ואפילו נתנו לו רשות כזו, לא עשו ולא כלום¹⁰¹. ומותר לבית דין לוותר בממון היתומים חוץ מן הדין, כדי להשקיט מהם מריבות וקטטות¹⁰². דין זה, שבית דין אביהם של יתומים הם, ויש להם כח לזכות ולחוב בנכסיהם, מן התורה הוא¹⁰³.

בית דין שהם "אביהם של יתומים", כתבו ראשונים שהדברים אמורים בנשיאי ישראל שבכל דור ודור¹⁰⁴ - שכן אמרו: רבן גמליאל ובית דינו אביהם של יתומים¹⁰⁵ - או בבית דין חשוב¹⁰⁶, וקבוע¹⁰⁷, כלומר דיינים הממונים בכל עיר ועיר¹⁰⁸, אבל שלושה סתם, אינם יכולים להיעשות בית דין לענין זה, ואפילו אם כוונתם להפך בזכותו של היתום, אינם יכולים למנות את עצמם או אחרים כאפוטרופוסים¹⁰⁹, וכן בית דין שבעיר אחת אינם יכולים למנות אפוטרופוס ליתומים שבעיר אחרת, אלא אם כן היו הם גדולי הדור¹¹⁰. וכתבו ראשונים שער שאין בה בית דין קבוע, שאר בתי הדין

הקבועים הם אביהם של היתומים שבאותה העיר¹¹¹.

על המצוה להתמנות אפוטרופוס על יתומים, ושאינ כופים על מצוה זו, ע"ע **אפוטרופוס**¹¹², ושם: תפקידו, זכויותיו וחובותיו, על דרך טיפולו בנכסי היתומים, שהוא מטפל בהם לצרכם, והוא מוציא ומכניס ובונה וסותר ושובר ונוטע וזורע ועושה כפי מה שייראה לו לתועלת היתומים, ומאכילם ומשקם ונותן להם כל הוצאה הנצרכת להם כפי ממונם וכפי הראוי להם, אבל אינו רשאי לעשות דבר שלא לתועלת היתומים¹¹³, ועל מה שהוא רשאי לעשות בנכסי היתומים. על ההנהגה במעות של היתומים, שנחלקו בהן ראשונים אם יש לבית דין למסרן לאפוטרופוס¹¹⁴, ע"ע הנ"ל¹¹⁵.

קטנים שאינם יתומים, אלא שאין מי שיטפל בנכסיהם - וכן גדולים שאינם יכולים לטפל בנכסיהם¹¹⁶ - כתבו ראשונים שבית דין הם אביהם, והם חייבים לטפל בנכסיהם, שלא נזכרו "יתומים" בכל מקום, אלא מפני שדיברו חכמים בהווה¹¹⁷. קטן שאביו מטפל בנכסיו, כגון שירש מאמו, יש ראשונים שכתבו שאין בית דין נזקקים לו, ואינם מדקדקים במה שעושה האב בנכסי הקטן¹¹⁸, ויש שכתבו יותר, שכל שאביו קיים אין בית דין מצווים לפקח על נכסיו, ואין האב יכול להטיל את הטורח על בית דין, ואפילו אם האב אינו רוצה לטרוח בצורכי בנו ונכסיו, ומסתלק ממנו, אין בית דין נזקקים לו¹¹⁹. וע"ע **קטן**.

על ההבדל בין היתומים לבין שאר האנשים בדיני ממונות, מפני שבית דין הם אביהם של יתומים, עי' להלן: בדיני ממונות¹²⁰.

יתומים קטנים, עושים - מנכסיהם¹²¹ - להם לולב **וערבה**¹²² וסוכה וציצית, וכל מצות עשה - בין שהיא מדברי תורה ובין שהיא מדברי סופרים¹²³ - שיש לה קיצבה¹²⁴, ובכלל זה שופר¹²⁵, ולוקחים להם ספר תורה תפילין ומזוזות, וכל דבר שיש לו קיצבה¹²⁶, ובכלל זה מגילה¹²⁷, ואף על פי שהיתומים אינם חייבים במצוות הללו, אלא כדי לחנכם¹²⁸, והדברים אמורים דוקא במצוה שאין יכולים להמתין עד שיגדלו, אבל אם יכולים להמתין, ממתנים עד שיגדלו¹²⁹, שטוב להמתין עד שיגדלו ויתחייבו מן התורה, ואז יעשו המצוה בעצמם, כי גדול המצוה ועושה ממי שאינו מצווה, ומצוה בו יותר מבשלוחו¹³⁰.

אין מטילים צדקה על יתומים - קטנים¹³¹ - ואפילו **לפדיון-שבויים**¹³², ואף על פי שיש ליתומים ממון הרבה¹³³, שצדקה אין לה קיצבה¹³⁴, שהרי בכל שעה יש עניים, ואם יתנו מנכסי היתומים, לבסוף יכלו נכסיהם¹³⁵, וכן כל דבר שאין לו קיצבה אין מטילים עליהם¹³⁶. ואם פסק עליהם הדין צדקה כדי להחשיבם - שיהיו חשובים בכל דבר מצוה כאביהם¹³⁷, שהם נוחלים כבוד בצדקה זו, ונמצא שהפסד ממונם יוצא בשכר כבודם¹³⁸ - ולשום להם שם - שאותם היתומים הם בני בלי שם, ועל ידי שפוסקים עליהם צדקה, הם נודעים לאנשי שם¹³⁹ - מותר¹⁴⁰, וכתבו אחרונים שכמו כן כל צדקה שהיא לצורך היתומים, נותנים מממונם, ולפיכך אם הם חולים, נותנים עבורם צדקה, שתגן עליהם ותצילם¹⁴¹, ומכל

מקום אין פוסקים עליהם צדקה כדי שיגדל שמם ביתר שאת, שאם כן לעולם יפסקו עליהם¹⁴². וכתבו ראשונים שכופים את היתומים לתת את הצדקה הזאת הבאה להחשיבם¹⁴³, ומן האחרונים יש שכתבו שאם אמר האפוטרופוס של היתומים שאינו חפץ שייצא להם שם, אין כופים אותם¹⁴⁴, ולא אמרו אלא שמותר לדיין לפסוק עליהם צדקה, ואין הדיין חשוב כמוציא ממון שלא כדין¹⁴⁵. יש מן הראשונים שכתבו שדוקא בית דין רשאים להטיל צדקה על היתומים כדי לשום להם שם¹⁴⁶, שדוקא לבית דין מותר לוותר בממון היתומים חוץ מן הדין¹⁴⁷, ויש סוברים שאף האפוטרופוס יכול¹⁴⁸. יש שכתבו שנחלקו ראשונים: יש סוברים שלא אמרו שמטילים עליהם צדקה כדי להחשיבם אלא כשהיו עשירים מופלגים שיש להם ממון הרבה¹⁴⁹, ויש סוברים שמטילים עליהם אף על פי שאין להם ממון הרבה, כל שהם בכלל "עשירים"¹⁵⁰.

דבר שאין לו קיצבה, שאין מטילים אותו על היתומים, כתבו אחרונים שנחלקו ראשונים בביאורו: יש סוברים שבכלל זה כל דבר שאין לזמנו קיצבה, ולפיכך כל דבר תדיר, חשוב אין לו קיצבה, וכל דבר שיש לו זמן מוגבל, או שאינו תדיר, ואינו בא אלא מזמן לזמן, אפילו אם אין שיעור לדמיו מן התורה, הרי זה דבר שיש לו קיצבה¹⁵¹, ויש סוברים שאין הדבר תלוי בזמן, אלא לולב ואתרוג וכיוצא, יש להם קיצבה, שאין צריך ליטול אלא לולב אחד ואתרוג אחד, אבל צדקה אין לה קיצבה, שיעקר מצות צדקה האמורה בתורה אין לה קיצבה וכמה שירצה יתן¹⁵².

יתומים שהיו להם קרובים עניים, ואבי היתומים היה נוהג ליתן להם קיצבה מסוימת מדי שנה בשנה, יש שכתבו שכיון שיש קיצבה לצדקה זו, נותנים אותה מנכסי היתומים¹⁵³, ואף כופים אותם עליה, ואפילו אינם עשירים מופלגים¹⁵⁴. והדברים אמורים דוקא כשאי אפשר להמתין באותה צדקה לתיתה כשיגדלו היתומים¹⁵⁵, ועוד כתבו אחרונים שהדברים אמורים דוקא כשהיתה לאותה צדקה קיצבה מחיי אביהם של היתומים, שאם לא כן, הרי לעולם יחייבו את היתומים ליתן צדקה בקיצבה¹⁵⁶. ויש חולקים וסוברים שאף על פי שיש לה קיצבה, וכן שאר צדקה שיש לה קיצבה, כגון לעני העובר ממקום למקום, או צדקה שקצבו בני העיר ליתן סכום מסוים מדי חודש לעניי העיר, וכיוצא, הרי בכל יום ויום אפשר שיבואו עניים נוספים, וכיוצא, וכיון שצדקה אין לה קיצבה, אין להטיל על היתומים כל צדקה שהיא¹⁵⁷.

אפוטרופוס שנטל רשות מבית דין, יש מן האחרונים שכתבו שכיון שכן רשאי הוא ליתן צדקה ממעותיהם של היתומים¹⁵⁸, ויש מוסיפים, שאם היו ליתומים שלושה אפוטרופסים, הרי הם בית דין, והם יכולים לפסוק צדקה מנכסי היתומים כפי דעתם, שהם דנים בדעתם שאילו היה אביהם של היתומים קיים, או אילו היה היתום גדול, היו פוסקים צדקה כשיעור זה¹⁵⁹. ויש חולקים וסוברים שאף בית דין אינם פוסקים צדקה על היתומים¹⁶⁰.

על בן בכור שמת אביו קודם שפדה אותו, אם קרוביו או בית דין פוידים אותו מיד - לסוברים שהם יכולים לפדותו¹⁶¹ - או שממתינים עד שיגדל ויקיים את המצוה בעצמו, ע"ע **זכין לאדם שלא בפניו**¹⁶²

וע' פדיון הבן¹⁶³.

צרכי העיר, שגובים מכל בני-העיר* ממון לצרכם¹⁶⁴, יש מהם שאין להטילים על היתומים, כגון לבנין בית-הכנסת¹⁶⁵, ולקניית ספר תורה נביאים וכתובים¹⁶⁶, ולשאר דבר מצוה¹⁶⁷, שיתומים - קטנים - אינם בני מצוות¹⁶⁸. אבל לדבר שעושים אותו לשמירת העיר, שהוא מועיל אף ליתומים¹⁶⁹, לוקחים אף מן היתומים¹⁷⁰, כגון לתיקון חומת העיר, ולפרש ההולך סביבות העיר לשמרה ולידע מה היא צריכה, ולזה ששומר את כלי הזין של בני העיר¹⁷¹, ולקנות לה כלי זין שנושאים אותם שומרי החומות¹⁷², ולהציב דלתות בשערי חומות העיר¹⁷³. וכתבו ראשונים שאף על פי שבכל מקום חששו חכמים הרבה מאד להפסד היתומים, לענין סכנה חששו חכמים לכל דבר שיש בו אפילו חשש כלשהו, והלכו בו להחמיר ועשאוהו כסכנה ודאית, והטילוהו אף על היתומים¹⁷⁴. וכן חייבים היתומים להשתתף בכל דבר שיש להם הנאה ממנו¹⁷⁵, כגון תקון הדרכים והרחובות¹⁷⁶, וכל צרכי העיר¹⁷⁷, וכן מחייבים את היתומים להשתתף בחפירת הנהר להמשיך ממנו מים לשדות, אפילו במקום חדש שלא היה הנהר רגיל שם, או בכריית באר מים חיים לשתות¹⁷⁸, שהרי אם ימצאו מים, הרי זו זכות ליתומים, לשאוב מן המים ולהשקות את שדותיהם, והרי זכין-לאדם-שלא-בפניו¹⁷⁹.

גבו מן היתומים כדי לחפור - באר¹⁸⁰ מים חיים לשתות¹⁸¹, או נהר להביא בו מים למדינה¹⁸² - ולבסוף לא באו מים, מחזירים ליתומים את מה שגבו מהם¹⁸³, וכן כל כיוצא בזה¹⁸⁴, כל דבר שספק אם תבא ממנו הנאה ליתומים, גובים מהם, ואם לבסוף לא באה להם אותה הנאה, מחזירים להם¹⁸⁵, שהרי לא נהנו היתומים¹⁸⁶, ונתברר שדבר זה חובה הוא להם, ולא זכות¹⁸⁷, ויתומים - קטנים - אינם בני מחילה¹⁸⁸, וביארו ראשונים שהגדולים חייבים בכריית באר חדשה, לפי שהדבר הוא קרוב לשכר ורחוק להפסד, ותקנת העיר היא, והרי הם חייבים בה כשם שהם חייבים בשאר צרכי העיר, וכיון שהדבר מוטל עליהם מתחילה, אפילו אם לא נמצאו מים עומדים הם בחיובם, אבל הקטנים אינם בני חיוב, ואינם חייבים אלא בדבר שיש להם - בסופו של דבר - הנאה ממנו, ואין נוטלים מהם לצורך כריית באר או נהר אלא משום שזכין-לאדם-שלא-בפניו¹⁸⁹, שכיון שהוא קרוב לשכר, נמצא שלזכותם אנו נוטלים מהם, ולכן אם לא נמצאו מים, צריך להחזיר להם¹⁹⁰.

מסים שהנכרים מטילים על ישראל, יש מן הראשונים שכתבו שהציבור מטילים אותם אף על היתומים¹⁹¹, שהמסים שומרים אותנו בין העמים, כי מה תועלת יש לנכרים בנו לשמרנו ולהושיב אותנו ביניהם, ואינם מושיבים אותנו ביניהם אלא בשביל ההנאה שיש להם מאתנו שגובים מישראל מסים וארנוניות¹⁹². ויש סוברים שאין להטיל מסים אלו על היתומים¹⁹³, וביארו אחרונים שאין מטילים על היתומים אלא דבר שיועיל בודאי, אבל מספק שמא יועיל הדבר, אין מוציאים מהם ממון, שיתומים - קטנים - אינם בני מחילה, והמסים, ספק אם יועילו לנו לשמרנו¹⁹⁴. היתה דעת המושל שיקחו מס מכל אדם, נראה מדברי ראשונים שמטילים מס זה אף על היתומים לדברי הכל¹⁹⁵.

נכסי יתומים, אין להולידם למקום אחר אפילו כדי להרויח, כשיש לחוש שמא יארע להם אונס בדרך, שאסור להכניס את נכסיהם לבית הספק¹⁹⁶, ולכן אין שולחים מטלטלים או סחורה של היתומים בדרך ים¹⁹⁷. היו הנכסים במקום שאף אם יישארו בו יש לחוש להפסד, כגון מי שהיו בידו יין או שיכר של יתומים, ואם יניחנו כאן עד שיימכר שמא יחמיץ, ואם יוליכנו לשוק שמא יארע לו אונס בדרך, הרי זה עושה בו כדרך שהיה עושה אילו היה שלו¹⁹⁸, שאינו מחוייב ליתום יותר משל עצמו¹⁹⁹, ובסכנה שהוא מכניס לה את ממונו, יכול הוא להכניס אף את הממון של היתומים לאותה סכנה²⁰⁰, וכן כל כיוצא בזה²⁰¹. ונחלקו ראשונים: יש סוברים שזה הבא לעשות במעות היתומים כדרך שהוא עושה בשלו אינו צריך ליטול לשם כך רשות מבית דין²⁰², ויש סוברים שקודם שיעשה מעשה בממון של היתומים צריך הוא לקבל רשות מבית דין, ואין לו לעשות בממון מדעת עצמו כדרך שהוא עושה בשלו, ואם עשה כן מדעת עצמו אינו נפטר בכך מן האונס²⁰³, אלא שאם עושה המעשה היה האפוטרופוס של היתומים, כתבו ראשונים שאינו צריך לקבל רשות²⁰⁴, והרבה כתבו שאף האפוטרופוס צריך להימלך בבית דין תחילה²⁰⁵.

מטלטלים של היתומים - וכן עבדים ושטרות של היתומים, שהם נמכרים בלא הכרזה²⁰⁶ - שמים אותם ומוכרים אותם - בבית דין²⁰⁷ - לאלתר²⁰⁸, שמא ירקיבו²⁰⁹ או יגנבו²¹⁰ או יפחתו דמיהם²¹¹. וכתבו ראשונים ששמים את המטלטלים תחילה, כדי שלא יימכרו בפחות משווים, ואם נמצא להם קונה בשומתם או יתר עליה, מוכרים אותם מיד, ואם אין מוצאים אלא מי שרוצה ליתן פחות מן השומא ששית או יותר, אין מוכרים אותם כלל, שכן אמרו בשומת הדיינים, שאם טעו ופחתו שתות, מכרם בטל²¹², ואם יש מי שרוצה לפחות משומתם פחות מששית, אם רואים בית דין שיש במכירת המטלטלים ריוח ליתומים ממקום אחר, כגון שיש להם קרקע לקנות או עיסקא אחרת שיש בה ריוח, וכיוצא, מוכרים²¹³. היה השוק קרוב, מוכרים את המטלטלים של היתומים בשוק²¹⁴, יש מפרשים שהיה השוק קרוב לאותו מקום²¹⁵, ויש מפרשים שיום השוק היה קרוב²¹⁶, ולפי ראות עיני בית דין - או האפוטרופוס²¹⁷ - ההמתנה ליום השוק היא לתועלת היתומים²¹⁸, וכן רשאים להשהות את היין של היתומים עד החג, אף על פי שהיין מתקלקל מעט בשהייתו²¹⁹, אם עתה אינם יכולים למכור אלא באשראי, ובחג יקבלו מעות מזומנות²²⁰, או אם נראה הדבר שאז יקפצו עליו קונים, ויריחו מזה יותר ממה שיפסידו בקלקול מועט של היין עד אותו זמן²²¹. לאחר שמכרו את המטלטלים, יצרפו את דמיהם עם שאר המעות של היתומים²²², וינתנו ביד אדם נאמן שיעסוק בהם לריוח של היתומים²²³.

על ההכרזה במכירת הקרקעות של היתומים, כדי שישמעו בני אדם ויבואו ליקח וירבו במחיר, ואם יש הבדל בין ההכרזה על נכסי היתומים לבין הכרזה על שאר נכסים שבית דין מוכרים, ע"ע **אגרת בקורת** וע' **הכרזה (א)**, ושם על מקומות וזמנים שמוכרים בלא הכרזה, ושכל מקום שיש נזק וקלקול ליתומים בהכרזה, אין מכריזים.

על בית דין שמכרו את נכסי היתומים וטעו, ע"ע **אונאה**: מכירה על ידי אחר.

"שכר יתומים" - הריוח הבא למתעסק במעותיהם קרוב לשכר ורחוק להפסד²²⁴ - אין בו ברכה לעולם²²⁵, לפי שהיתומים אינם בני מחילה²²⁶, ופעמים שאינו מדקדק היטב במעותיהם²²⁷.

הכותב שטר ליתומים, יש לו ליזהר לעשותו בלשון מרווח, שלא יהא בו כל חשש²²⁸, וכן אמרו על שמואל, שכתב קיום לשטר של יתומים, וכתב בו שכל אחד מהעדים החתומים העיד אף על חתימת ידו של השני, ואף על פי שלהלכה אין צריך לקיום השטר אלא שכל אחד מהם יעיד על חתימתו הוא²²⁹, חשש שמואל ל"בית דין טועים", שיסברו שלהלכה צריך כל אחד מן העדים להעיד אף על חתימת חבירו, וכתב בקיום השטר שהעידו כך, כדי שלא יבואו היתומים לידי הפסד²³⁰.

החובות שהיה חייב אבי היתומים, יש מהם שאין נפרעים אותם מן היתומים. על טעמו של דבר, ועל החובות השונים שנפרעים מהם, ועל ההבדל בין יתומים קטנים לגדולים, ומאלו נכסים נפרעים, ועל חיוב שבועה של זה שבא להיפרע מנכסיהם, ע"ע **נכסים משועבדים** וע' **שעבוד**. על הגביה מהיתומים, אם היא אף מחמת שגופם משועבד לחוב, ועל המצוה המוטלת עליהם לפרוע אף כשאין הנכסים משועבדים, ע"ע **יורש (א)**: בחובות המוריש. על חיובם של היתומים בחיובים שנתחייב אביהם בהם שלא מחמת הלואה, שפעמים שהם פטורים מהם אף כשירשו מאביהם קרקעות, ע"ע הנ"ל: בהשבת גזלו ובשאר חיוביו. על אלמנת אבי היתומים, שהיא גובה מהם את כתובתה, ועל דרך הגביה, ע"ע **כתובה**.

על דיני נתינת צדקה ליתומים, והקדמתם לשאר העניים, ועל קדימת יתומה ליתום, ועל מעלת המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו ומשיאם, ע"ע **צדקה**²³¹. על המצוה להשיא יתום ויתומה, ע"ע **הכנסת כלה**.

על הגזול מיתומים, שיש ראשונים שכתבו שבאופנים מסויימים מעכב עוון זה את התשובה מהגזלן, ע"ע **תשובה**²³².

ג. בדיני ממונות. היתומים שהיה להם חוב על אחרים, והגיע סוף שנת השמיטה, אינם צריכים **פרוזבול**²³³ - שאף בלי פרוזבול, החוב שחייבים להם אינו נשמט - ש"רבן גמליאל ובית דין - כלומר, נשיאי ישראל שבכל דור ודור²³⁴, והדיינים החשובים והקבועים שבכל דור ודור²³⁵ - אביהם של יתומים הם²³⁶, וכל מה שיש ליתומים הרי הוא עומד ברשות בית דין²³⁷, והם הם התובעים את החוב מהלווה²³⁸, ואף בלא כתיבת פרוזבול הרי הם כמי שמסרו את דבריהם לבית דין²³⁹, והרי זה כמסור את שטרותיו לבית דין, שאינו משמט²⁴⁰, או כאילו נכתב פרוזבול²⁴¹, ואינם צריכים פרוזבול אף אם יש להם אפטרופוס, ואפילו מינהו אבי היתומים, שאף כשיש ליתומים אפטרופוס מוטל על בית דין לשמור את ממונם²⁴². אפילו היה החוב מלוה על פה, אין היתומים צריכים פרוזבול, כאילו החוב מסור לבית דין²⁴³, ואפילו אין ללווה קרקע - שאין כותבים פרוזבול אלא כשיש לו קרקע²⁴⁴ - מקנים לו חכמים קרקע, בשביל תקנת היתומים²⁴⁵.

חוב זה שחייבים אותו ליתומים, שאמרו שאינו נשמט אף בלי שיכתבו עליו פרוזבול, כתבו ראשונים שהוא בין חוב שירשו אותו מאביהם, ובין כשהלוו היתומים עצמם²⁴⁶ - ואף בדעת ראשונים שכתבו שזה שאמרו שאין היתומים צריכים פרוזבול הדברים אמורים בחוב שירשו מאביהם²⁴⁷, יש מן האחרונים שכתבו שאינם מחלקים בין שני סוגי החובות²⁴⁸, שכן אף בחוב שלהם עצמם שייך הטעם שאמרו, שבית דין אביהם של יתומים הם²⁴⁹, ולא הזכירו חוב שירשו מאביהם, אלא מפני שבדרך כלל אין מלוים את מעות היתומים אלא על משכון, או בעיסקא²⁵⁰, וממילא בלאו הכי אינו משמט, לסוברים כן²⁵¹ - אלא שיש סוברים שבשני סוגי החובות הטעם שאינם צריכים פרוזבול הוא משום שבית דין הם אביהם²⁵², ויש סוברים שלא הוצרכו לומר שבית דין הם אביהם של יתומים אלא בהלואה שהלוו הם עצמם, אבל בחוב שירשו אותו מאביהם, אף בלא טעם זה אין שביעית משמטתו, שלדעתם אין שביעית משמטת חוב שאדם ירש אותו²⁵³. ויש שכתבו בדעת ראשונים שחולקים על כל זה, וסוברים שלחוב של היתומים עצמם צריך פרוזבול, ודוקא בחוב של אביהם אמרו חכמים שאינם צריכים לו פרוזבול²⁵⁴, לפי שהרבה פעמים אינם יודעים עליו, והם באים לידי הפסד²⁵⁵.

היתומים שאמרו בהם שאינם צריכים פרוזבול, הרי זה דוקא יתומים קטנים²⁵⁶, שאינם בני דעה וכל עניניהם מוטלים על בית דין, אבל יתומים גדולים, כיון שיש בהם דעה והם יכולים לכתוב פרוזבול, אם לא כתבו פרוזבול הם שהפסידו לעצמם²⁵⁷, שהגדולים הם ככל אדם, ובית דין אינם אביהם²⁵⁸. ירשו חוב בקטנותם, וגדלו, יש מן הראשונים שכתבו שהם צריכים פרוזבול²⁵⁹, ויש שכתבו בדעת ראשונים שאינם צריכים²⁶⁰, שכיון שבאותה שעה שהיו קטנים היו שטרותיהם כמסורים ביד בית דין, אף כשהגדילו אחר כך לא פקעה אותה מסירה²⁶¹, שכיון שבקטנותם היתה ידם כיד בית דין, הרי זה כאילו נכתב אז פרוזבול, ושוב אין החוב משמט לעולם²⁶².

על חוב שהיו היתומים חייבים לאדם אחר, ולא היתה להם ליתומים קרקע, אם כותבים למלוה פרוזבול על הקרקע של האפוטרופוס, ע"ע פרוזבול²⁶³.

קרקע שהיתה שייכת ליתומים, והיתה ממושכנת **במשכנתא*** ב"מקום שמסלקים" - היינו שהלווה יכול לסלק את המלוה מהקרקע במעות בכל עת²⁶⁴ - באופן שיש בה משום **אבק* רבית***, ואכל המלוה את פירותיה באיסור²⁶⁵ - שאבק רבית אינו יוצא בדיינים²⁶⁶, ולפיכך אילו היתה הקרקע של גדולים, הרי אף אם אכל המלוה מפירותיה יותר משיעור חובו, אין מוציאים את העודף מידו, ונחלקו אמוראים כשאכל כשיעור חובו, שיש אומרים שיכול הלווה לסלקו מהשדה בחינם, שהוא רשאי שלא להחשיב את הפירות שאכל בתורת אבק רבית, אלא בתורת פרעון הקרן, וכיון שנשלם הפרעון, הוא זריז לסלקו בזה, כדי שלא יאכל יותר ולא יוכל להוציא ממנו, ויש אומרים, וכן הלכה, שאין הלווה יכול לסלקו בחינם, שהמלוה אכל את הפירות בתורת אבק רבית ולא בתורת פרעון, ואם יסלק אותו בהם, הרי זה כאילו הוא מוציא ממנו אבק רבית שגבה כבר²⁶⁷ - נחלקו בה ראשונים, ומחלוקתם תלויה היא בגירסתם בגמרא: יש סוברים שהדבר תלוי במחלוקת האמוראים, שלדעת הסוברים בקרקע של גדולים, שאם

אכל ממנה המלוה כשיעור ההלוואה, יכול הלווה לסלקו, הרי ביתומים שאכל מהקרקע שלהם יותר משיעור ההלוואה, מוציאים את העודף מידו²⁶⁸, שבית דין שבעיר אביהם של יתומים הם, והרי הם שליטים לעשות משפט, והם לא מחלו על העודף שאכל, והרי זה כאילו סילקוהו מהקרקע של היתומים מעת שאכל ממנה כשיעור ההלוואה²⁶⁹, אבל לסוברים בגדולים שאי אפשר לסלקו, שאבק רבית הוא זה, שאינו יוצא בדיינים, אף יתומים קטנים דינם כגדולים, ואין מסלקים את המלוה²⁷⁰. ויש סוברים שלדברי כל האמוראים אין מוציאים מן המלוה פירות שאכל מהקרקע הממושכנת בידו, אפילו היתה הקרקע של היתומים ואכל ממנה יותר משיעור חובו²⁷¹, אלא שאם אכל מהקרקע של היתומים כשיעור הלוואתו, מסלקים אותו ממנה בחינם, אף לסוברים בקרקע של גדולים שאין מסלקים את המלוה מן הקרקע בלא מעות²⁷², וכמו כן מחשבים משטר לשטר²⁷³ - אף על פי שבקרקע של גדולים אין מחשבים, גם לסוברים שמסלקים אותו²⁷⁴ - שאם היתה שדה זו ממושכנת לו במאה דינרים, ושדה אחרת של הלווה ממושכנת לו בשטר אחר במאה דינרים, ואכל המלוה מפירות השדה האחת חמישים ומפירות השנייה מאה וחמישים, אומרים לו הרי אכלת מן הפירות במאתים, ואין לך כלום, וכאילו שני השטות הם שטר אחד שיש בו משכנתא אחת גדולה²⁷⁵.

בעלי דין שהיו יתומים, יש מן הראשונים שכתבו שבית דין טוענים עבורם, שהרי הם אביהם של יתומים, ולפיכך אין צריך למנות להם טוען²⁷⁶.

נכסי יתומים - קטנים²⁷⁷ - אמר רב חנילאי בר אידי אמר שמואל שהם **כהקדש***, ואינם נקנים אלא בכסף^{278*} - שלא כנכסי שאר הדיוטות, הנקנים **במשיכה***²⁷⁹ - ולפיכך הקונה פירות מן היתומים, ומשכם לרשותו ועדיין לא נתן דמים, והוקרו הפירות, היתומים חוזרים בהם²⁸⁰. ואין היתומים חלוקים משאר אדם, לענין חזרת מקח, אלא בדין זה, אבל בכל שאר האופנים הרי הם כשאר כל אדם²⁸¹ - שקנינו תלוי במשיכה בלבד - אם מפני שרעה הוא להם שיהיה קנינם תלוי בכסף, ולפיכך קנינם אינו תלוי אלא במשיכה, שלא יהא כח הדיוט חמור מכח הקדש²⁸², שליפוי כוחם עשאו כהקדש, ולא להרעת כוחם²⁸³, ויש להם שני כוחות, כח הדיוט וכח הקדש²⁸⁴, או אף באופנים שעתה לטובת היתומים הוא שהקנין ייגמר בכסף, ולא במשיכה, מכל מקום רעה הוא להם לאחר זמן²⁸⁵.

כיצד, קנה פירות מן היתומים, ולאחר שמשכם קודם שנתן את הדמים, הוזלו הפירות, אינו יכול לחזור בו²⁸⁶, שלא יהא כח הדיוט חמור מכח הקדש²⁸⁷, שהרי הקונה מהדיוט, משעה שמשך אינו יכול לחזור בו²⁸⁸, וכל שכן הלוקח מן היתומים²⁸⁹. וכן אם משכו היתומים פירות מאחר, ועדיין לא נתנו את דמיהם, ונתייקרו הפירות, אין המוכר יכול לחזור בו²⁹⁰, ואף על פי שקנין היתומים בכסף, לא יהא כח הדיוט חמור מכח הקדש, וכיון שאילו משך הדיוט את הפירות לא היה המוכר יכול לחזור בו, כך אינו יכול לחזור בו אף כשמכר ליתומים²⁹¹. וכן אם קנו אחרים פירות מן היתומים או שקנו הם מאחרים, ונתנו מעות ועדיין לא משכו, אם באו היתומים לחזור בהם, שנתייקרו הפירות שקנו מהם, או שהוזלו הפירות שקנו הם מאחרים, יכולים הם לחזור²⁹², שלא יהא כח הדיוט - שיכול לחזור בו כל עוד לא משכו את

הפירות - חמור מכח מהקדש²⁹³, היינו מכח היתומים²⁹⁴, ואף על פי שבהקדש גופו אין טעם זה מועיל, והפודה הקדש שנתן דמים ולא משך, אין ההקדש חוזר בו, אף על פי שאחר כך נתייקר²⁹⁵, הרי זה לפי שבהדיוט החוזר בו לאחר נתינת מעות יש משום "מי-שפרע*" - קללת בית דין, למי שחוזר בו אחר נתינת מעות - ולפיכך אף הקדש אינו חוזר בו²⁹⁶, שאינו בדין שהקדש שמים יתנהג במדה מגונה כזו שההדיוט מקבל עליה "מי שפרע"²⁹⁷, אבל היתומים, מן התורה דינם כהדיוט, ואם כן אינם קונים בלא משיכה, אלא שייפו חכמים את כוחם שיהיו קונים בכסף, כהקדש²⁹⁸, ובמקום הפסד של היתומים העמידו על עיקר הדין, שאינם קונים אלא במשיכה, כשאר הדיוט, אף במקום שההדיוט מקבל "מי שפרע", כדי שלא יהא כח הדיוט מרובה משלהם, ולא יבואו לידי הפסד על ידי תקנת חכמים²⁹⁹, ועוד, שדוקא לענין גבוה חשוב גנאי כשחוזר בו באופן שההדיוט מקבל עליו "מי שפרע"³⁰⁰, וכתבו ראשונים שאף משום "מי שפרע" אין ביתומים כשחוזרים בהם³⁰¹, שהיתומים אינם בני חיוב לעמוד בדיבורם³⁰², או שהאפטרופוס הוא שקנה עבורם, והיתומים לא עשו ולא כלום, לא קנו ולא חזרו בהם, ולמה יקבלו "מי שפרע", והאפטרופוס גם הוא לא יקבל "מי שפרע", שאין הוא חוזר מרצונו, אלא שמפני שאין המקח שלו אינו יכול לקיימו לרעת היתומים, כיון שיש בו צד ביטול, ואם הוא מוכרח על חזרתו למה נקללו³⁰³, ויש מן הראשונים שכתבו שהיתומים כשחוזרים בהם מקבלים "מי שפרע"³⁰⁴.

נתנו היתומים מעות לקנות פירות, והוקרו, יכולים המוכרים לחזור בהם - והם מקבלים "מי שפרע"³⁰⁵ - שכן אם נאמר שאינם יכולים כיון שקנין היתומים הוא בדמים, יבואו לומר ליתומים "נשרפו חיטיכם בעלייה"³⁰⁶. משכו היתומים פירות מאחר, ועדיין לא נתנו את דמיהם, והוזלו הפירות, אין היתומים יכולים לחזור בהם, ואף על פי שהקדש אינו קונה במשיכה, והיה לנו לומר שהיתומים, שדינם כהקדש, יכולים לחזור בהם, מכל מקום לרעת היתומים הוא לומר שיוכלו לחזור בהם, שאם נאמר כן, אם יצטרכו לפירות לא ימצא מי שיתן להם פירות עד שיתנו לו את דמיהם³⁰⁷. וכן אם קנו אחרים פירות מן היתומים, ונתנו להם מעות ולא משכום, והוזלו הפירות, יכולים הקונים לחזור בהם - והם מקבלים "מי שפרע", כשאר הדיוט החוזר בו לאחר נתינת דמים³⁰⁸ - ואין אומרים שנכסי היתומים נקנים בכסף כהקדש, שאם אתה אומר כן, פעמים שיצטרכו היתומים למעות, ולא ימצא מי שיתן להם, עד שיתנו לו פירות³⁰⁹.

חוב, ששאר בני אדם אינם קונים אותו **בקנין-כסף***, כתבו ראשונים שליתומים הוא נקנה בכסף, שאם נתנו מעות למלוה, קנו ממנו את החוב שהלווה חייב לו, שכן במקום שהדבר הוא להנאתם חשובה נתינת מעותיהם כמשיכה אצל שאר בני אדם, ואילו משכו את החוב - אם היה אפשר למשכו - היו קונים אותו, לפיכך הם קונים אותו במעותיהם³¹⁰.

יתומים - קטנים³¹¹ - אין נוהג בהם דין **בר-מצרא***³¹², שאם לקחו היתומים קרקע, בן המיצר של אותה הקרקע - שאף הוא רוצה לקנותה - אינו יכול לסלקם ממנה בדמים³¹³, ואפילו אם הם עשירים³¹⁴ - וכתבו ראשונים שאפילו אם בן המיצר גם הוא יתום, אינו יכול לסלק את חבירו היתום מהקרקע

שלקח³¹⁵ - ששאר לוקח, יכול בן המיצר לסלקו משום "ועשית הישר והטוב", שכן אין הלוקח נחסר כל כך, שהרי יוכל למצוא במקום אחר קרקעות לקנות, ואין לו למוכר להטריח על בן המיצר להיות נכסיו חלוקים בכמה מקומות³¹⁶, אבל היתומים אינם יכולים לטרוח ולחזר אחר מי שיש לו קרקע למכור³¹⁷, והטוב והישר הוא שעושים חסד עם אלו יותר מעם בן המיצר³¹⁸, שהרי בן המיצר יש לו יותר כח מן היתומים לקנות במקום אחר³¹⁹. ויש מי שכתב שבייתומים אין הטעם מפני תשישות כחם לטרוח ולקנות³²⁰, אלא שלא תקנו בהם חכמים דין בר מצרא כיון שקטנים הם, ואינם מצווים על "ועשית הישר והטוב"³²¹.

אפילו אם יש להם ליתומים אפוטרופוס שהוא טורח בשבילם, אין בהם דין בר מצרא³²², ואפילו כשהאפוטרופוס הוא שקנה עבורם³²³, שאינם מצווים על "ועשית הישר והטוב"³²⁴, ואף לסוברים שזה שהיתומים אינם בדין בר מצרא הוא מפני תשישות כוחם³²⁵, אין האפוטרופוס טורח בשבילם כאדם הטורח בעד עצמו³²⁶, ועוד, שחכמים לא תקנו דין בר מצרא ביתומים, ולא חילקו בתקנתם³²⁷, ויש מן הראשונים שנסתפקו אם הדברים אמורים דוקא במקח שנעשה על ידי היתומים בעצמם - מפני שאין דרכם לחזר לקנות³²⁸ - או שהוא אף כשהאפוטרופוס קנה עבורם³²⁹, כיון שאין היתומים מצווים על "ועשית הישר והטוב", ואף על פי שהאפוטרופוס מצווה בכך, אין הולכים אלא אחריהם³³⁰.

אף היתומים שמכרו קרקע³³¹, יש מן הראשונים שכתבו שדין בר מצרא אינו נוהג במכירתם, ובן המיצר אינו יכול לסלק את הקונה³³², שכיון שאין דרך היתומים לטרוח במשא ומתן, אם ינהג בממונם דין בר מצרא לא ימצאו מי שיקנה מהם³³³, ויש חולקים, וסוברים שדין בר מצרא נוהג במכירה זו³³⁴.

הלוקח קרקע - שבר מצרא יכול לסלקו ממנה³³⁵ - היתום אינו יכול לסלקו³³⁶.

יתום ומצרן שבאו שניהם לקנות כאחד, נחלקו ראשונים: יש שכתבו שהמצרן קודם³³⁷, ויש שכתבו שהבעלים מוכר לאיזה מהם שירצה, ומי שזכה זכה ואין מוציאים מידו³³⁸. היה אף היתום מצרן, יש שכתבו שהוא מוכר ליתום³³⁹, ואפילו כבר מכר למצרן שאינו יתום, יכול היתום לסלקו³⁴⁰.

השותף שמכר ליתומים את חלקו בשותפות, כתבו ראשונים שהשותף השני יכול לסלקם - כדרך שהשותף מסלק אדם אחר שקנה את החלק של שותפו³⁴¹ - ואף על פי שבן המיצר אינו יכול לסלק את היתומים, כחו של השותף עדיף מכחו של המצרן³⁴². ויש חולקים וסוברים שאפילו שותף אינו יכול לסלק את היתומים³⁴³, שאף זכותו של השותף לסלק את זה שקנה את החלק של שותפו, הריהי משום "ועשית הישר והטוב", והיתומים אינם מחייבים בכך³⁴⁴.

על בית דין הרואים זכות ליתום מצרן בקרקע שלקחה אחר, שהם מסלקים את הלוקח בשביל היתום, עי' לעיל: הטיפול בהם ובנכסיהם³⁴⁵.

על חיוב היתומים במסים ובשאר צרכי העיר, ע"י לעיל, שם³⁴⁶. על הטלת **צדקה*** על היתומים, ע"י לעיל, שם³⁴⁷.

על דיינים שהיו לפניהם דינים הרבה, שהם צריכים להקדים את דינו של היתום לשאר הדינים, ע"ע **דיני ממונות: קדימתם**³⁴⁸.

על המטה משפט גר יתום, שהוא עובר בלאו מיוחד, מלבד הלאוים שבהטיית משפט שאר אדם מישראל ושבהטיית משפט הגר, ועל הטיית משפטו של היתום שאינו גר, ע"ע **דיני ממונות: עיוות הדין**³⁴⁹.

על נתינת מעותיהם של היתומים "קרוב לשכר ורחוק להפסד" או בשאר **אבק* רבית***, ע"י להלן: באיסורים.

ד. באיסורים. בכמה איסורים דרבנן מצינו שהקילו חכמים בדינם של היתומים:

מעשר-בהמה* - שמדברי סופרים אסור למכרו אפילו כשהיה בעל מום ושחטו³⁵⁰ - אם היה של יתומים, מותר למכרו³⁵¹, לאחר שנשחט³⁵², אם הוא בעל מום³⁵³, שמפני השבת אבידה ליתומים - שאין יכולים לאכלו כולו, וסופו שיסריח³⁵⁴ - לא גזרו עליו³⁵⁵, ונחלקו אמוראים: אב"י סובר שאין מוכרים אותו אלא **בהבלעה***³⁵⁶, שמוכרים את העור והחלב והגידים ביוקר, כמו השווי של כל הבהמה, ונותנים את הבשר במתנה³⁵⁷ - ומעשר בהמה של גדול, לדעתו אסור למכרו אפילו בהבלעה³⁵⁸ - ורבא ורב שמואל בר רב יצחק סוברים שמוכרים אותו אפילו כדרכו, שביתומים העמידו חכמים את הדבר על דין תורה³⁵⁹, וכן הלכה³⁶⁰.

על שאר דיני מכירת מעשר בהמה ובכור של היתומים, ע"ע **פסולי המוקדשים**.

מעותיהם של היתומים, מותר להלוותן שיתעסק בהן הלווה "קרוב לשכר ורחוק להפסד"³⁶¹, דהיינו שאם יהיה ריוח יחלקוהו ביניהם, ואם יהיה הפסד יהיה הכל על המקבל³⁶² - אף על פי שהגדול אסור לו להלוות באופן זה, משום **אבק* רבית***³⁶³ - שתנאי זה אינו אסור בגדול אלא מדרבנן, וביתומים לא גזרו³⁶⁴, שלא יכלו מעותיהם³⁶⁵, היינו שאם לא ילוו אותן להרויח, יצטרכו להתפרנס מהקרן³⁶⁶, ואפילו לבעל נפש מותר לקבל את המעות של היתומים קרוב לשכר, שאין כאן איסור כלל³⁶⁷. וכן כל רבית דרבנן³⁶⁸ מותרת במעותיהם של היתומים³⁶⁹. ויש מן הראשונים שכתבו שלא כל רבית של דבריהם התירו לגבי היתומים, אלא דוקא רבית של קרוב לשכר ורחוק להפסד³⁷⁰, אבל שאר איסורי רבית דרבנן לא התירו, שאיסור רבית של קרוב לשכר קל הוא יותר משאר רבית דרבנן, מפני שהקרן של היתומים מיוחדת היא, והריהי כפקדון ביד המקבל, ואין היתומים מקבלים ריוח אלא מן הנמצא ממש

באותה הקרן עצמה, שהיא ממעותיהם, ולא מכיסו של המקבל³⁷¹ - אבל לא יוציא את המעות של הקרן לצרכו, ויפרע אחר כך, כי זו רבית גמורה³⁷² - וכתבו אחרונים שלדעה זו לא התירו קרוב לשכר במעותיהם של היתומים אלא כשהלווה מתעסק באותן המעות בפני עצמן, ואינו מערבן עם שאר מעותיו³⁷³, ויש מן הראשונים שכתבו כעין זה, שלא התירו חכמים כלל אבק רבית במעותיהם של יתומים, וקרוב לשכר שהתירו, הרי זה מפני שאינו אבק רבית, לדעתם, אלא דומה לו, והתירוהו מפני שאין היתומים אוכלים אלא את ממנום ואת הריוח היוצא ממנו³⁷⁴, ולדעתם אף **הערמת-רבית*** אסורה במעות של היתומים, שכיון שאסרוה "למיגדר מילתא"³⁷⁵, אין מקום להתירה במעות של היתומים³⁷⁶, ומן האחרונים יש שכתבו שאף אם לא התירו לגבי יתומים שאר רבית דרבנן, בהערמת רבית מותר להלוות את מעותיהם³⁷⁷. ויש מן הראשונים סוברים יותר מזה, שלא התירו חכמים קרוב לשכר באופן שאין על היתומים חלק בהפסד כלל - שלא התירו להם אבק רבית, ועוד שלדעתם באופן זה הוא רבית של תורה³⁷⁸ - ולא התירו אלא רק באופן שהוא משנה לטובת היתומים מהשיעור שקצצו חכמים והתירו **בעיסקא*** - שלדעתם תיקנו חכמים בעיסקא, שאם בעל המעות נוטל שליש בריוח, יטול חצי בהפסד, ואם הוא נוטל חצי בריוח, יטול שני שלישים בהפסד, שבעל המעות צריך לקבל חלק קטן יותר בריוח מהחלק שהוא מקבל בהפסד, בשיעור זה, מפני טרחו ועמלו של המתעסק³⁷⁹, וכיון שהוא מקבל עליו דבר זה, אין בו משום רבית³⁸⁰ - שהתירו במעות של היתומים לשנות לטובתם, כגון שיטלו היתומים חצי בהפסד ויותר משליש בריוח, כל שהם נוטלים בריוח פחות מחצי, שאף על פי שבמעות של גדולים אסור, לדעתם, לעשות כן, אין בזה משום אבק רבית, ורק שהעושה כן נקרא רשע³⁸¹.

ברבית קצוצה, אסור להלוות את מעותיהם של היתומים³⁸², שכן אף על פי שיתומים הם, אין לנו להאכילם איסור³⁸³, ואף לסוברים שאין איסור תורה באותה הלואה, שהיתומים קטנים הם ואינם מצווים על הדבר, והאפטרופוס אינו נוטל את הרבית לעצמו³⁸⁴ - ואף אין איסור בדבר, לא משום "לא תאכילום", להזהיר גדולים על הקטנים³⁸⁵, ולא משום שהם **כקטן-אוכל-נבלות***, לסוברים שבית דין מזהירים להפרישו³⁸⁶, לפי שאין היתומים עושים איסור בידים³⁸⁷ - מכל מקום אסרו חכמים, משום שהיתומים אוכלים ממון שאינו שלהם, שבא להם מחמת הקרן שלהם, ברבית שאסרה התורה³⁸⁸.

על גדר האיסור בהלוות מעותיהם של יתומים קטנים ברבית קצוצה, אם יש בזה איסור תורה או דרבנן, ושיש סוברים שאף איסור דרבנן אין כאן, אלא רק שאין להאכיל ליתומים כעין איסור³⁸⁹, ע"ע **רבית**³⁹⁰. על האפטרופוס שהלוה את המעות של היתומים ברבית קצוצה, אם הוא נפסל בכך לעדות, ע"ע **פסולי עדות**³⁹¹.

על יתומים קטנים שהלוו את מעותיהם ברבית קצוצה, ונטלו הם או האפטרופוס את הרבית, אם הם חייבים להחזיר את הרבית, ולסוברים שהם חייבים להחזירה, אם חיובם הוא רק לכשיגדלו, או שאף בקטנותם מוציאים אותה מידם, ועל שאר דיני ההחזרה, ע"ע **רבית**.

רבית מאוחרת³⁹², מצדדים אחרונים לומר שהיא אסורה אף במעות של היתומים³⁹³ - אף לסוברים שהתירו כל רבית דרבנן³⁹⁴ - שכל אבק ריבית, שאילו היו מתנים עליו בתחילת ההלוואה היה רבית קצוצה - והיה אסור אף ליתומים³⁹⁵ - ואינו אבק רבית אלא מפני שלא התנו עליו מתחילה, לא הותר ליתומים, שהרי כל ההיתר ליתן את מעותיהם באבק רבית הוא כדי שלא יכלה ממונם³⁹⁶, וכל שאסור להתנות עליו בתחילת ההלוואה, אין בו תיקון ליתומים, שהרי אי אפשר להתנות על הדבר³⁹⁷.

מי שיש לו אב, אף אם אותו האב אינו טורח בנכסיו בנו, כתבו ראשונים שאין להלוות את מעותיו קרוב לשכר, שכיון שאביו קיים, אין בית דין מצווים - לדעתם³⁹⁸ - לפקח על נכסיו, ואין אביו יכול להטיל את הטורח על בית דין, ואינו חשוב יתום³⁹⁹. יתום שמת אביו ועדיין זקנו קיים, יש שכתבו שאם מוטל על זקנו לפרנסו⁴⁰⁰, אין לו דין יתום, ואין להלוות את מעותיו קרוב לשכר⁴⁰¹. יתום מאם, כתבו אחרונים שכיון שיש לו אב לא הותר לו אבק רבית⁴⁰², שלא התירו אלא מפני שאין ליתום מי שזן ומפרנס אותו, ויכלה ממונו בהוצאותיו⁴⁰³, וזה שאביו זן אותו ומפרנסו בעודו קטן, ולא יכלה ממונו, אין להתיר איסור לצרכו⁴⁰⁴. יתום גדול, אם אינו יודע להתעסק בשל עצמו, יש מן הראשונים שכתבו שהרי הוא בכלל יתום⁴⁰⁵. ויש חולקים וסוברים שאין להקל אלא בקטן⁴⁰⁶.

מעותיהם של היתומים, מותר להלוותן קרוב לשכר ורחוק להפסד, אף ליתומים אחרים⁴⁰⁷.

מעותיהם של היתומים, שמלויים אותן קרוב לשכר ורחוק להפסד, אין נותנים אותן ללווה אלא בבית דין⁴⁰⁸. ונחלקו ראשונים בטעם הדבר: יש שכתבו שצריך בית דין, מפני שלבית דין יש כח להפקיר את נכסיו המקבל אצל היתומים, ולהתנות עמו קרוב לשכר ורחוק להפסד⁴⁰⁹, ואסור להלוות את המעות של היתומים קרוב לשכר שלא בבית דין⁴¹⁰, שרק בבית דין התירו, לפי שהם מפקיעים את ממונו של המקבל, ונמצא שלא נתן המקבל ליתומים כלום⁴¹¹ - וכתבו אחרונים בדעת ראשונים שכל בית דין יכול להפקיע ממון לענין זה, אפילו אינו בית דין חשוב, כיון שתנאי זה נעשה מרצונו של המקבל⁴¹², ויש מן האחרונים שכתבו שצריך ליתן את המעות דוקא בפני בית דין חשוב, שהוא ראוי להפקיע ממון⁴¹³ - ואם עברו והלוו את מעותיהם של היתומים קרוב לשכר שלא בבית דין, אסור להם לקחת את הריחוק⁴¹⁴, אלא שיש סוברים שאם הלווה רוצה לתת עכשיו ליתומים את הריחוק בפני בית דין, רשאי, שבית דין מפקירים עכשיו את נכסיו⁴¹⁵, ויש חולקים ואוסרים⁴¹⁶.

והרבה חולקים על כל זה, וסוברים שאף בלא הפקד-בית-דין* מותר להלוות את המעות של היתומים קרוב לשכר, שביתומים לא גזרו חכמים⁴¹⁷, ואם הלוו היתומים קרוב לשכר שלא בבית דין, זכאים הם ליטול את הריחוק⁴¹⁸, ובטעם שצריך להלוות את מעותיהם של היתומים בבית דין, כתבו שהרי זה מפני שהאפוסטרופוס צריך - לדעתם⁴¹⁹ - ליטול רשות מבית דין להוציא את המעות של היתומים מתחת ידו ולמסור אותן ביד אחרים להתעסק בהן⁴²⁰, ולצורך זה די אף בבית דין שאינו חשוב, שאינו יכול להפקיע ממון⁴²¹. ויש שכתבו שצריך להלוותן בפני בית דין כדי שתהא ללווה אימה מבית דין⁴²². ויש שכתבו

בדעת ראשונים שלא הוזכר בית דין אלא לומר שבית דין הם שנותנים את המעות ללווה, ואין צריך למנות אפוטרופוס לצורך זה, שאין ממנים אפוטרופוס אלא על מנת שיעסוק בשאר נכסי היתומים, ולא במעותיהם, לסוברים כן⁴²³.

מעות של היתומים שהלווה אותן האפוטרופוס ברבית קצוצה, ועשה בהן הלווה עיסקא והרויח, כתבו ראשונים שאף על פי שהתנאי שעשה האפוטרופוס עם הלווה בטל הוא ואינו כלום⁴²⁴, מכל מקום כיון שהרויח עלה כפי התנאי או יותר, יש לו לקיים את התנאי, שבית דין הם אביהם של יתומים, ואנו חשובים כידם, והרי זה כאילו התנו עמו בית דין שהוא מקבל את המעות קרוב לשכר ורחוק להפסד - ואף על פי שלא ניתנו המעות בפני בית דין, זכאים הם היתומים ליטול את הרויח, לסוברים כן⁴²⁵ - ואף על פי שבאמת לא התנו כלום⁴²⁶. על שיעור הרויח שהמקבל חייב ליתן ליתומים, ועל דינו כשלא הרויח כפי התנאי שהיה ביניהם, ושאר פרטי הדינים בתנאי זה, ועל האפוטרופוס שנתן את המעות של היתומים בסתם, בלי תנאי, אם אף כאן הרי זה כאילו התנו עמו שיקבל קרוב לשכר ורחוק להפסד, או שהמקבל יכול לטעון שלא קיבל את המעות אלא על דעת כן שלא ישלם מהרויח, ע"ע **עיסקא**. ויש שכתבו בדעת ראשונים שחולקים, וסוברים שאם הלווה האפוטרופוס את המעות של היתומים ברבית קצוצה, או שהלווה אותן בסתם, אין המקבל חייב לתת חלק מהרויח ליתומים⁴²⁷.

על היתומים שהלוו את מעותיהם, ואחר כך נחלקו עם הלווה מה היו תנאי הקציצה, ע"ע **עיסקא**.

אף בזמן הזה, יש סוברים שנוהגים להלוות את המעות של היתומים קרוב לשכר ורחוק להפסד⁴²⁸, ויש שכתבו שלא נהגו להלוות את מעותיהם ברבית דרבנן⁴²⁹, או מפני שאין להלוותם כך אלא בפני בית דין חשוב, לסוברים כן⁴³⁰, ועכשיו אין לנו⁴³¹, או מפני שלאחר שתיקנו נוסח פשוט להיתר **עיסקא*** אף לגדולים⁴³², החמירו לעשות אף את השטר של היתומים באופן זה, שאין בזה טרחא כלל⁴³³.

מעותיהם של היתומים שהלוו אותן באבק רבית, לסוברים שהדבר מותר⁴³⁴, והגדילו היתומים קודם שנפרע החוב, כתבו אחרונים שאינם רשאים ליטול אלא את הרבית שעלתה בעודם קטנים, אבל אסור להם ליטול את הרבית שעלתה משעה שהגדילו ואילך⁴³⁵. הלוו את מעותיהם של היתומים "קרוב לשכר ורחוק להפסד", יש מצדדים לומר שבזה הם נוטלים אף את הרויח שעלה להם משהגדילו, שבשאר אבק רבית הנתנה אסורה מצד עצמה, אבל בקרוב לשכר אין האיסור אלא משום התנאי שעשו מתחילה - שהרי אילו היו מתנים מתחילה שיהא קרוב לשכר ולהפסד, או שיהיה רחוק לשניהם, אין בנטילת הרויח משום אבק רבית, ונמצא שהאיסור לכל אדם אינו בנטילת הרויח כשלעצמה, אלא משום התנאי⁴³⁶ - וכיון שבשעה שעשו את התנאי היו היתומים קטנים, והיה התנאי בהיתר, אין איסור אף ברויח שעלה להם לאחר שהגדילו⁴³⁷, ויש חולקים וסוברים שאף כשהלוו את מעותיהם קרוב לשכר ורחוק להפסד, אין להם ליטול אלא את הרויח שעלה בקטנותם⁴³⁸.

מי שהלוח את מעותיו באבק רבית, ומת, כתבו אחרונים שאין יתומיו יכולים ליטול אותו אבק רבית⁴³⁹, והמקבל אינו חייב לתת להם אפילו את מה שעלה אחר מיתת אביהם, שכיון שהיה התנאי באיסור, בטל התנאי, והמעות הן פקדון⁴⁴⁰. ויש סוברים שאת מה שעלה לאחר מותו מוציאים מהמקבל, שהרי זה כאילו הלוח לו היתומים לאחר מיתת אביהם⁴⁴¹.

על ההיתר ליתומים לתבוע ולגבות חוב שעברה עליו שמיטה, עי' לעיל: בדיני ממונות.

**** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרוייקט השו"ת - אונ' בר-אילן****